

Романова І. В., Кришталь Т. В., Селюкова Т. В.

ПСИХОДІАГНОСТИКА ТА ПСИХОКОРЕКЦІЯ РОЗЛАДІВ ПОВЕДІНКИ ТА ДЕЗАДАПТАЦІЇ У ПІДЛІТКІВ З ПСИХОЛОГІЧНОЮ ДЕПРИВАЦІЄЮ

Харківська медична академія післядипломної освіти, кафедра психотерапії

Romanova I., Krishtal T., Selukova T.

PSYCHODIAGNOSTICS AND PSYCHOCORRECTION OF BEHAVIORAL DISORDERS AND DISADAPTATION IN ADOLESCENTS WITH PSYCHOLOGICAL DEPRIVATION

Kharkiv Medical Academy of Postgraduate Education, department of Psychotherapy

Резюме

Мета дослідження – на основі вивчення психопатологічної феноменології вивчити схильність до розладів поведінки та проявів дезадаптації у підлітків, як чинника виникнення та реалізації різних форм віктимної поведінки, що може стати причиною виникнення схильності до деструктивних установок та тенденцій поведінки в міжособистісних стосунках у підлітків з психологічною депривацією та розробити підходи до їх психокорекції.

Матеріали і методи. Нами були обстежені з 2018 по 2020 рр. 50 підлітків віком 16-18 років, які виховувалися у притулку сімейного типу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Експериментально-психологічне дослідження включало: тест А.Н. Орел для виявлення показників схильності до розладів поведінки підлітків, що спрямований на оцінку готовності або схильності підлітків до реалізації різних форм девіантної поведінки; тест О.О. Андроннікової для виявлення показників схильності до віктимної поведінки у підлітків.

Результати. В результаті даного дослідження проведена психодіагностика та психокорекція 50 підлітків з психологічною депривацією, була виявлена більша схильність до віктимної поведінки та характерне навмисне створення або провокування конфліктної ситуації у вихованців притулку для дітей-сиріт, ніж у підлітків, які виховувались у родинах.

Висновки. На основі аналізу індивідуальних, особистісних, соціально-психологічних чинників, що обумовлюють формування соціально-психологічних відхилень в поведінці підлітків з психологічною депривацією, потрібно застосування своєчасної комплексної психокорекції, спрямованої на відновлення у підлітків соціально-психологічної адаптації, також на психопрофілактику формування віктимних і агресивних рис характеру.

Ключові слова: психодіагностика, підлітки, психологічна депривація, дезадаптація.

Соціальне сирітство та психологічна депривація підлітків на сучасному етапі в Україні завдає шкоди психічному, фізичному і соціальному здоров'ю дітей та підлітків, що підтверджується статистичними даними: ті чи інші порушення нервово-пси-

хічного розвитку мають 94,1% дітей-сиріт (близько 60% – у формі тяжкої хронічної патології); у 80% виявляються порушення поведінки; у 74,5% – емоційної сфери; майже 55% відстають у фізичному розвитку [1].

Серед вихованців дитячих будинків та інтернатів є досить значуща кількість дітей з затримкою психічного розвитку та розумовою відсталістю.

Причини розладів поведінки підлітків виникають як результат соціально-економічної, соціально-політичної нестабільності суспільства, тривалого знаходження в умовах карантину по COVID-19, змін в змісті ціннісних орієнтацій молоді, несприятливих сімейно-побутових стосунків, відсутність контролю за поведінкою, надмірної зайнятості батьків, частих розлучень у родині та проявів домашнього насильства, посилення впливу псевдокультур в молодіжному середовищі. Цей комплекс негативних чинників впливає на зниження самооцінки і впевненості дитини в собі, її здатність до саморегуляції, самоствердженню в життєво важливих ситуаціях, у підлітків з'являється почуття самотності і незахищеності. Виникають такі проблеми, як виникнення віктимної поведінки, проблеми порозуміння і комунікації з однолітками та оточуючими людьми.

Розлади поведінки та адаптації, або девіантна поведінка як певний феномен вивчалися різними науковими школами та напрямками медичної психології в аспекті таких понять, як «поведінка, що відхиляється», «асоціальна поведінка», «антисоціальна поведінка», «делінквентна поведінка», «деструктивна поведінка», «аморальна поведінка» тощо.

Розглядаючи поняття «девіантна поведінка», не можна обминути таке визначення, як схильність підлітків до проявів поведінки, що відхиляється від загальноприйнятих норм у сучасному суспільстві.

Поринаючи в розгляд різних напрямів та наукових аспектів вивчення розладів поведінки у дітей та підлітків, слід відзначити, що на думку І.А. Ларіонової, девіантна поведінка проявляється як стереотип поведінкового реагування, пов'язаного з порушенням відповідних певному віковому періоду соціальних норм і правил поведінки, характерних для мікросоціальних відносин (сімейних, шкільних, гендерних) і малих статевовікових соціальних груп, що призво-

дить до соціальної дезадаптації [2]. Під відхиленою поведінкою А.М. Прихожан розуміє сукупність дій і вчинків, які не відповідають формалізованим або неформалізованим соціальним нормам, що межують з соціально-психологічною деградацією особистості і викликають негативні психологічні ефекти в соціальному оточенні [5]. У дослідженнях Н. Смелзер девіантна поведінка представляє собою вчинки, які можуть проявлятися у вигляді дії або бездіяльності людини, може виражатися в словах або відносинах до чого-небудь, у вигляді жести, погляду, тону мови, смислового підтексту, у вигляді діяння, спрямованого на подолання якихось перешкод або обмежень [7].

Психологічною основою девіантної поведінки індивіда є деякі характерні особливості динамічної системи його смислових відносин до оточуючих людей і себе. Таке визначення підкреслює ту обставину, що девіантна поведінка особистості – це поведінка деструктивних або руйнівних міжособистісних взаємодій та трансакцій, що склалися в ході оптимального перебігу спільної діяльності, результат якої корисний і цінний для групи підлітків в цілому [4]. В той же час, на думку О.А. Нікуліної, сутність девіантної поведінки полягає в тому, що така поведінка завжди формується на основі невідповідності поведінки і діяльності особистості правилам і стандартам, поширеним у суспільстві або конкретної соціальної групи і в більшості випадків мала руйнівний характер, індивідуально-типологічні, вікові і гендерні особливості прояву, викликає реакцію засудження і негативну оцінку оточуючих, і супроводжується не тільки соціальною та психологічною дезадаптацією, а й особистісною деструкцією, що має велике значення для формування патопсихологічних конструктів в особистості підлітків та юнацтва [3].

В психодинамічному сенсі розлади поведінки та адаптації у підлітків спрямовані на подолання фрустрації – перешкоди, що стала на шляху досягнення мети, і проявляються через соціально значимі дії в оточенні підлітків. Антифрустраційна дія завжди

супроводжується певною часткою ризику, але не обов'язково носить руйнівний характер на практиці [2]. М.В Рагуліна вважає процес соціалізації підлітків пов'язаним з труднощами перехідного віку. Поєднання двох чинників – дисгармонійного розвитку, напруженості перебігу статевої метаморфози і несприятливої або психотравмуючої соціальної ситуації розвитку індивіда – призводять до загострення патологічних рис характеру та психічних розладів, виникненню конфліктної, агресивної або віктимної поведінки [6].

Нами було проведено з 2018-2020 рр. обстеження та психокорекцію розладів поведінки та адаптації у 50 підлітків 1-ї групи віком 16-18 років на базі Харківського притулку сімейного типу для дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування. В 2-гу, контрольну групу, увійшли 50 студентів 16-18р. з коледжу і вишу м. Харкова 1-го курсу Національного університету цивільного захисту України.

Метою нашого дослідження було вивчити схильність до розладів поведінки та проявів дезадаптації у підлітків, як чинника виникнення та реалізації різних форм віктимної поведінки, що в свою чергу може стати причиною виникнення схильності до деструктивних установок та тенденцій поведінки в міжособистісних стосунках у підгрупі підлітків з психологічною деривацією,

позбавлених батьківського піклування та порівняння з підгрупою підлітків, які виховувалися у родинях.

Нами були визначені завдання дослідження – вивчити особливості проявів девіантної поведінки як чинника виникнення та реалізації різних форм віктимної поведінки та дослідити особливості прояву деструктивних установок в міжособистісних стосунках у підлітків, позбавлених батьківського піклування в порівнянні з підлітками, які виховувалися у родинях.

Експериментально-психологічне дослідження включало тест А.Н. Орел для виявлення показників схильності до розладів поведінки підлітків [41], що спрямований на оцінку готовності або схильності підлітків до реалізації різних форм девіантної поведінки; тест О.О. Андроннікової для виявлення показників схильності до віктимної поведінки у підлітків [42]; тест В.В. Бойко для визначення деструктивних установок в міжособистісних відносинах [41]. Для перевірки достовірності даних за методиками ми використовували математичні методи t-критерію Ст'юдента.

Результати дослідження показників різних типів поведінки, що відхиляється у підлітків, позбавлених батьківського піклування та підлітків, які виховувалися у родинях, представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Середні показники схильності до різних типів поведінки, що відхиляється у підлітків, позбавлених батьківського піклування та підлітків, які виховувалися у родинях (в балах)

	1 група	2 група	T	p
Установки на соціально-бажані відповіді	63,3	59,6	2,3	p≤0,05
Схильність до порушення норм і правил	63,6	47,5	5,9	p≤0,001
Схильність до аддиктивної поведінки	55,1	42,4	5,5	p≤0,001
Схильність до самопошкодження і саморуйнівної поведінки	68,4	50,3	7,6	p≤0,001
Схильність до агресії та насильства	63,1	50,2	5,9	p≤0,001
Схильність до слабкого вольового контролю емоційних реакцій	71,5	38,2	2,3	p≤0,05
Схильність до деліквентної поведінки	65,4	48,1	12,5	p≤0,001

Із таблиці 1 видно, що, за шкалою «установок на соціально-бажані відповіді», відмінність між середніми значеннями двох груп незначна. У вихованців притулку та підлітків, які виховувались у сім'ї, за шкалою «соціально-бажані відповіді» були виявлені відмінності на достовірному рівні статистичної значущості ($p \leq 0,05$). Респонденти з середнім показником установок на соціально-бажані відповіді мають тенденцію демонструвати суворе дотримання навіть малозначних соціальних норм, умисному прагненні показати себе в кращому світлі, при настороженості по відношенню до ситуації обстеження.

За шкалою «схильності до порушення норм і правил» є відмінність показників між середніми значеннями досліджуваних груп, досить значна: в групі №1 знаходиться на високому рівні і має 63,6 балів, в групі №2 має середній показник 47,5 балів, (максимум за шкалою 90 балів). Середнє значення вище в групі осіб, які виховуються у притулку для дітей-сиріт. Високий рівень за цією шкалою свідчить про високу вираженість неконформістських тенденцій, та прояв негативізму.

За шкалою «схильності до аддиктивної поведінки» є відмінність показників між середніми значеннями досліджуваних груп, досить значна. У першій групі цей показник дорівнює 55,1 бал, а у другій – 42,4 бали; середнє значення вище в групі осіб, які виховуються у притулку для дітей-сиріт (максимальний бал за шкалою – 84 бали). Середні показники за шкалою свідчать про те, що вихованці притулку більш схильні до відходу від реальності за допомогою зміни свого психічного стану, схильні до ілюзорно-компенсаторного способу вирішення особистісних проблем. Крім того, цей результат свідчить про орієнтацію на чуттєву сторону життя, про наявність «сенсорної спраги», про гедоністично орієнтовані норми і цінності, ніж у підлітків, які виховувались у сім'ях.

Аналізуючи результати за шкалою «схильності до самопошкодження і саморуйнівної поведінки», була відмінність показників між середніми значеннями досліджува-

них груп, досить значна. У першій групі цей показник дорівнює 68,4 бали та знаходиться на високому рівні, а у другій 50,3 бали і має низький показник (максимум за шкалою – 90 балів). Високий показник свідчить, що вихованці притулку мають досить низьку цінність власного життя, схильні до ризику, виражена потреба в гострих відчуттях, про можливий розвиток садо-мазохістських тенденцій.

За шкалою «схильності до агресії та насильства» була відмінність показників між середніми значеннями досліджуваних груп, досить значна. У першій групі цей показник дорівнює 63,1 бал, а у другій – 51,2 бали, має низький показник. Перша група знаходиться на високому рівні за шкалою схильності до агресії та насильства, (максимальний бал за шкалою – 89 балів). За шкалою були виявлені достовірні відмінності на дуже високому рівні статистичної значущості ($p \leq 0,001$). Високий рівень показника можна пояснити тим, що підліткам, які виховувались у притулку, притаманна агресивна спрямованість у взаємовідносинах з іншими людьми, схильність вирішувати проблеми за допомогою насильства, тенденції використовувати приниження партнера по спілкуванню як засіб стабілізації самооцінки, наявність садистичних тенденцій.

За шкалою «схильності до слабкого вольового контролю емоційних реакцій» є відмінність показників між середніми значеннями досліджуваних груп, дуже значна. У першій групі цей показник дорівнює 71,5 балів, знаходиться на високому рівні, а у другій – 38,2 бали, має низький показник (максимум за шкалою – 85 балів). Середнє значення вище в групі осіб, які виховуються у притулку для дітей-сиріт. За шкалою «схильності до вольового контролю емоційних реакцій» були виявлені відмінності на достовірному рівні статистичної значущості ($p \leq 0,05$). Високий рівень свідчить про те, що вихованці притулку проявляють більшу слабкість вольового контролю емоційної сфери, не бажають або нездатні контролювати поведінкові прояви емоційних реакцій, ніж підлітки, які виховувались у сім'ях.

За шкалою «схильності до деліквентної поведінки» є відмінність показників між середніми значеннями досліджуваних груп, досить значна. У першій групі цей показник дорівнює 65,4 бали, група знаходиться на високому рівні, а у другій – 48,1 бал, група має низький показник. Середнє значення вище в групі осіб, які виховуються у приютку для дітей-сиріт (максимальний бал за шкалою – 87 балів).

Таким чином, дослідження показників схильності до різних типів поведінки показало, що у підлітків, позбавлених батьківського піклування та підлітків, які виховувалися у сім'ях, виявило достовірні розбіжності між групами за шкалами методики. Судячи з усього, це можна пояснити тим, що ці діти схильні до девіантної поведінки, у них часті проблеми, які невідомі дитині в нормальній родині. Вони психологічно відчужені від спілкування з широким загалом людей, і це відкриває їм суб'єктивне сприйняття «права» на

вчинок правопорушення. У школі, куди діти з дитячого будинку ходять вчитися, однокласники із сімей виступають в їх свідомості як окрема група «вони», що розвиває складні конкурентні, негативні відносини дитбудинківських і домашніх дітей.

Таким чином, у групі №1 значно переважають усі сім показників: установки на соціально-бажані відповіді, схильність до порушення норм і правил, схильність до аддиктивної поведінки, схильність до самопошкодження і саморуйнівної поведінки, схильність до агресії та насильства, схильність до слабкого вольового контролю емоційних реакцій, схильність до деліквентної поведінки.

Результати дослідження порівняння схильності до різних типів поведінки, що відхиляються у підлітків-сиріт (підлітків, позбавлених батьківського піклування) та підлітків, які виховувалися у родині, представлені на рисунку 1.2.

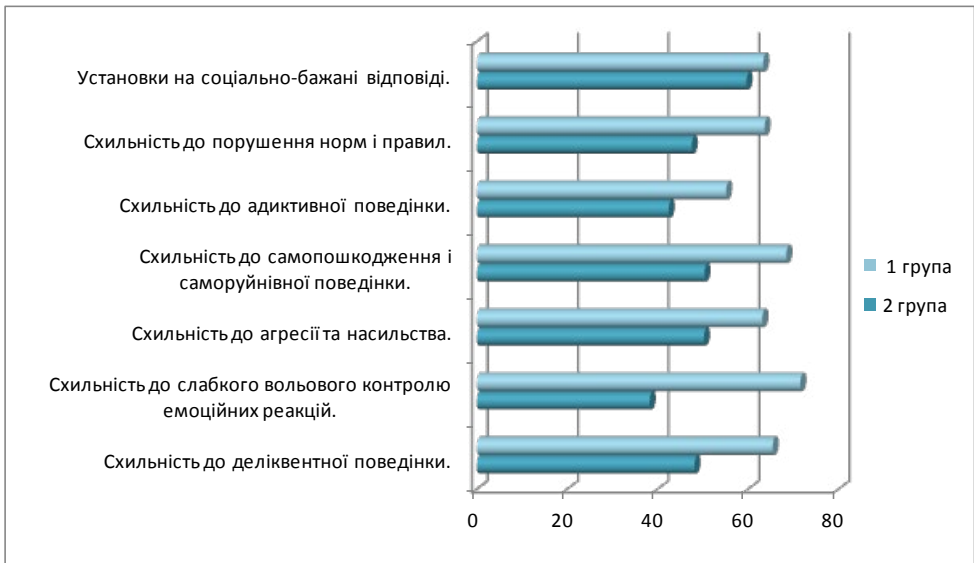

Рис. 1.2. Розподіл показників схильності до різних типів поведінки, що відхиляється у підлітків-сиріт (підлітків, позбавлених батьківського піклування) та підлітків, які виховувалися у родині.

З наведеної вище гістограми видно, що в 1-й групі показник установок соціально-бажаної поведінки виявлено вищим, ніж у 2-й групі. Показник має високий рівень, що свідчить про тенденцію випробуваних

демонструвати суворе дотримання навіть малозначущих соціальних норм, умисному прагненні показати себе в кращому світлі, про настороженості по відношенню до ситуації тестування. Друга група має середній

рівень, що свідчить про помірну тенденцію давати при заповненні опитувальника соціально-бажані відповіді.

Таким чином, у респондентів першої групи (діти-сиріти) значно переважають показники за всіма шкалами методики, а саме: схильності до порушення норм і правил, схильності до аддиктивної поведінки, схильності до самопошкодження і саморуйнівної поведінки, схильності до агресії та насильства, схильності до делінквентної поведінки,

схильність до слабого вольового контролю емоційних реакцій.

Також нами було проведено обстеження схильності до реалізації різних форм віктимної поведінки за тестом О.О. Андроннікової, нами були виявлені показники схильності до реалізації різних форм віктимної поведінки підлітків, які виховувались у дитячих будинках та підлітків, які виховувалися у родинах, що представлені в таблиці 2.2.

Таблиця 2

Середні показники схильності до реалізації різних форм віктимної поведінки у підлітків, позбавлених батьківського піклування та підлітків, які виховувалися у родинах (в балах)

	1 група	2 група	T	p
Шкала соціально-бажаних відповідей	5,8	3,7	4,3	p≤0,001
Шкала схильності до агресивної віктимної поведінки	6,7	4,5	4,4	p≤0,001
Шкала схильності до самопошкодження і саморуйнівної поведінки	7,2	4,6	3,7	p≤0,001
Шкала схильності до гіперсоціальної віктимної поведінки	2,3	8,6	4,3	p≤0,001
Шкала схильності до залежної і безпорадної поведінки	8,8	2,3	2,9	p≤0,001
Шкала схильності до некритичної поведінки	1,6	8,1	6,2	p≤0,001
Шкала реалізованої віктимності	8,9	12,2	12,2	p≤0,001

Із наведеної таблиці 2 видно, що за шкалою «соціально-бажаних відповідей» відмінність між середніми значеннями двох груп значна. Перша група знаходиться на середньому рівні за шкалою установок на соціально-бажані відповіді, цей показник дорівнює 5,8, друга група має низький показник – 3,7 (максимальний бал за шкалою – 9). Показники вище в групі підлітків, які виховуються у притулку для дітей-сиріт.

Перша група знаходиться на високому рівні за шкалою схильності до залежної і безпорадної поведінки, друга група має низький показник 2,3 (максимальний бал за шкалою – 10). У першій групі середнє значення вище. За шкалою «схильності до залежної і безпорадної поведінки» були виявлені достовірні відмінності на дуже високому рівні статистичної значущості (p≤0,001). Високий рівень

показника можна пояснити тим, що підлітки, які виховувались у притулку, не роблять опору, протидії злочинцю з різних причин: в силу віку, фізичної слабкості, безпорадного стану (стабільного або тимчасово), боягузтва, з побоювання відповідальності за власні протиправні або аморальні дії і т. д. Можуть мати установку на безпорадність.

За шкалою «реалізованої віктимності» були виявлені достовірні відмінності на дуже високому рівні статистичної значущості (p≤0,001). Показник має високий рівень, це свідчить про те, що вихованці притулку досить часто потрапляють в неприємні або навіть небезпечні для здоров'я і життя ситуації. Причиною цього є внутрішня схильність і готовність особистості діяти певними, провідними в індивідуальному профілі, способами.

Результати дослідження схильності до реалізації різних форм віктимної поведінки у підлітків-сиріт (підлітків, позбавлених

батьківського піклування) та підлітків, які виховувалися у родині, представлені на рисунку 2.2.

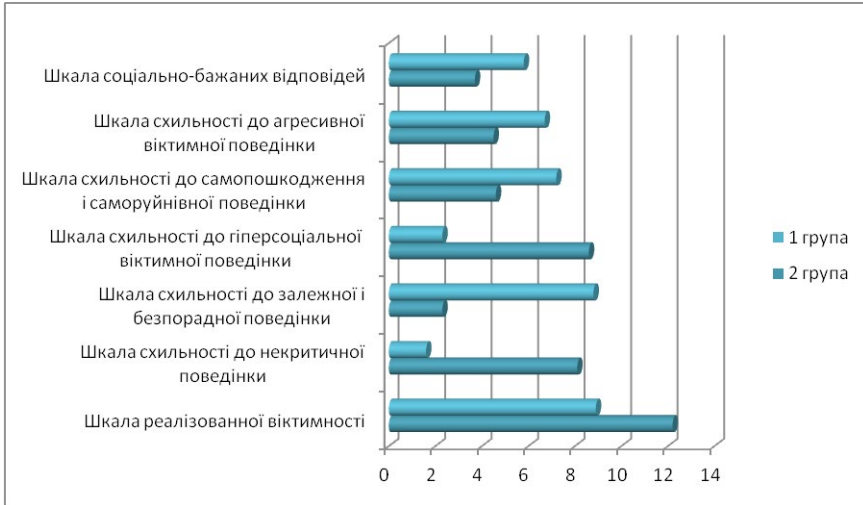

Рис. 2.2. Розподіл показників схильності до реалізації різних форм віктимної поведінки у підлітків-сиріт (підлітків, позбавлених батьківського піклування) та підлітків, які виховувалися у родині.

Як ми бачимо на рисунку 2.2, у групі №1 значно переважали усі сім показників: соціально-бажаних відповідей, схильності до агресивної віктимної поведінки, схильності до самопошкодження і саморуйнівної поведінки, схильності до гіперсоціальної віктимної поведінки, схильності до залежної і безпорадної поведінки, схильності до реалізованої віктимності.

Ми бачимо з наведеної гістограми, що в першій групі показник установок на соціально-бажані відповіді вищий, ніж у другій. Показник має високий рівень, що свідчить про тенденцію спроби демонструвати суворе дотримання навіть малозначних соціальних норм, умисному прагненні показати себе в кращому світлі, про настороженість по відношенню до ситуації обстеження. При порівнянні 2-га група має середній рівень показників, що свідчить про помірну тенденцію давати при заповненні опитувальника соціально-бажані відповіді.

Показник схильності до агресивної віктимної поведінки у підлітків, які виховувалися у притулку для дітей-сиріт більший,

ніж у дітей, які виховувалися у сім'ях. Цей показник у першій групі знаходиться на середньому рівні. Це можна пояснити тим, що підліткам, які виховувалися у притулку, характерно навмисне створення або провокування конфліктної ситуації. Їх поведінка демонструвати реалізацію типової для них антигромадської спрямованості особистості, в рамках якої агресивність проявляється по відношенню до певних осіб і в певних ситуаціях вибірково, але може бути і «розмитою», неперсоніфікованою по відношенню до об'єкту. Так, може спостерігатись схильність до антигромадської поведінки, порушення соціальних норм, правил і етичних цінностей, якими найчастіше суб'єкт нехтує. Показник другої групи знаходиться на низькому рівні, що свідчить про зниження мотивації досягнення, спонтанності. Також в 2-й групі виявлено хороший самоконтроль у підлітків, прагнення дотримуватися прийнятих норм і правил, стабільність у збереженні установок, інтересів і цілей.

Показник схильності до самопошкодження і саморуйнівної поведінки на

малюнку у вихованців притулку значно більший, ніж у підлітків із сімей. Цей показник в першій групі має високий рівень, у 2-й – середній. Це свідчить про те, що вихованці притулку більш схильні до жертвності, це пов'язано з активною поведінкою людини, що провокує ситуацію віктимності своїм проханням або зверненням. По суті, для активних потерпілих характерна поведінка двох видів: що провокує, якщо для заподіяння шкоди залучається інша особа, і самоспричиняючогося, що характеризується схильністю до ризику, необдумані поведінки, часто небезпечної для себе і оточуючих. Такі підлітки можуть не усвідомлювати або не надавати значення наслідкам своїх дій, сподіваючись, що все обійдеться. З урахуванням специфіки поведінки і ставлення до віктимних наслідків в рамках цього типу представлені такі види поведінки: свідомий підбурювач (який звертається з проханням про заподіяння йому шкоди), необережний підбурювач (поведінка об'єктивно в формі якого-небудь прохання або іншим способом провокує злочинця на заподіяння шкоди, але сам потерпілий цього в належній мірі не усвідомлює), свідомий (особа навмисно заподіює собі фізичну або майнову шкоду), необережний самоспричинювач (шкода заподіяна власними необережними діями в процесі здійснення іншого умисного або необережного злочину).

Що стосується показника схильності до гіперсоціальної віктимної поведінки, то у вихованців притулку він значно відрізняється. Цей показник має низький рівень у першій групі та високий рівень у другій групі, це свідчить про те, що вихованці притулку схильні до жертвної поведінки. Сюди відносяться підлітки, позитивна поведінка яких звертає на них злочинні дії агресора. Люди даного типу вважали неприпустимим ухилення від втручання в конфлікт, навіть якщо це може коштувати їм здоров'я або життя. Наслідки таких вчинків не завжди усвідомлюються підлітками. Показники високого рівня за даною шкалою свідчать про пасивність, байдужість з боку підлітка до тих явищ, які відбувалися навколо нього. По-

казник схильності до залежної і безпорадної поведінки на гістограмі у підлітків, які виховуються у притулку для дітей-сиріт більший, ніж у дітей, які виховувались у сім'ях. Цей показник у першій групі знаходиться на високому рівні. Це можна пояснити тим, що підлітки, які виховувались у притулку, не роблять опору, протидії злочинцю з різних причин: в силу віку, фізичної слабкості, безпорадного стану (стабільного або тимчасово), боягузтва, з побоювання відповідальності за власні протиправні або аморальні дії і т.д., часто мали установку на безпорадність, мали низьку самооцінку. Має рольову позицію жертви. Можливий також варіант засвоєної безпорадності в результаті неодноразового попадання в ситуації насильства. Показник другої групи знаходиться на низькому рівні, що свідчить про схильність до незалежності, відособленості, прагнення виділитися з групи однолітків, може демонструвати непримиренність до думки інших, авторитарність, конфліктність.

Показник схильності до некритичної поведінки на малюнку 2.2 у вихованців притулку значно менший, ніж у підлітків із сімей. Цей показник в першій групі має низький рівень, у другій високий. Це свідчить про те, що вихованці притулку демонструють необачність, невміння правильно оцінювати життєві ситуації. Некритичність підлітків проявилася як на базі особистісних негативних рис (жадібність, користолюбство та ін.), так і позитивних (щедрість, доброта, чуйність, сміливість та ін.). Особистість некритичного типу виявляє схильність до вживання алкогольних напоїв, нерозбірливість у знайомствах, довірливість, легковажність. Підлітки 1-ї групи більш схильні до ідеалізації людей, виправданню негативної поведінки інших, не помічали небезпеки, на відміну від підлітків 2-ї групи, які виховувались у сім'ях.

Що стосується показника схильності реалізованої віктимності, то у вихованців притулку він достатньо відрізняється. Цей показник має високий рівень у першій групі та низький рівень у другій групі, це свідчить про те, що вихованці притулку досить

часто потрапляють в неприємні або навіть небезпечні для здоров'я і життя ситуації. Причиною цього є внутрішня схильність і готовність особистості діяти певними, провідними в індивідуальному профілі, способам. Підлітки 1-ї групи частіше демонстрували прагнення до агресивної, необдуманого дії спонтанного характеру. Показники низького рівня за даною шкалою свідчать, очевидно, що випробувані нечасто потрапляють в критичні ситуації або у них вже встиг виробитися захисний спосіб поведінки, що дозволяє уникати небезпечних ситуацій. Однак також у них присутня внутрішня готовність до віктимного способу поведінки. Швидше за все, вони, відчуваючи внутрішній рівень напруги, прагнули взагалі уникати ситуації конфлікту.

Таким чином, дослідження показників схильності до реалізації різних форм віктимної поведінки показало, що у підлітків, позбавлених батьківського піклування та підлітків, які виховувалися у родинах, виявлено достовірні розбіжності за шкалами методики, це можна пояснити тим, що вихованці притулку перебувають в групі ризику по насильству і, швидше за все, мають початкову криміногенність, але й мають високий ризик стати постраждалими від насильства. Сімейні зв'язки та виховання в родині порушені, що не може не відбиватися на особистісних особливостях характеру вихованців. Оскільки соціологічні дослідження свідчать, що останні десятиріччя в Україні неухильно зростало число сімей у складних життєвих обставинах (педагогічно неспроможних, неповних, конфліктних, кримінальних, асоціальних, малозабезпечених, тимчасово переміщених осіб), що не виконували повною мірою своїх виховних функцій. В таких сім'ях переважали несприятливі соціальні та психолого-педагогічні умови (емоційно-конфліктні відносини, жорстоке поводження з дітьми, самовідстороненість від процесу виховання, педагогічна некомпетентність, асоціальний спосіб життя і т.д.) і в цілому виявлено деструктивні внутрішньосімейні стосунки. Це порушувало процес проходження дитиною сімейної соціалізації та призводить

до різних порушень соціального і особистісного розвитку, крайнім варіантом якого в підлітковому віці є віктимна поведінка.

Таким чином, у респондентів першої групи (діти-сироти) значно переважають показники за всіма шкалами методики, а саме: соціально-бажаних відповідей, схильності до агресивної віктимної поведінки, схильності до самопошкодження і саморуйнівної поведінки, схильності до гіперсоціальної віктимної поведінки, схильності до залежної і безпорадної поведінки, схильності до реалізованої віктимності.

Для сучасних підходів до психопрофілактики розладів поведінки та дезадаптації у підлітків притаманні диференційованість та комплексність у виборі виховно-профілактичних заходів і методик психолого-педагогічної корекції відхилень у поведінці, а саме попередження формування віктимної чи агресивної, аутоагресивної поведінки.

Висновки.

Таким чином, ми можемо зробити висновки, що на достовірному рівні статистичної значущості були визначені відмінності між двома досліджуваними групами, тобто у вихованців притулку для дітей-сиріт показники за типами поведінки, що відхиляється, вищі, ніж у підлітків, які виховувались у родинах. Це відображає, що підліткам, які виховувались у притулку, притаманна висока вираженість нонконформістських тенденцій, прояв негативізму в поведінці. Вихованці притулку більш схильні до відходу від реальності за допомогою зміни свого психічного стану, схильні до ілюзорно-компенсаторного способу вирішення особистісних проблем. Крім того, цей результат свідчить про орієнтацію їх на чуттєву сторону життя, про наявність «сенсорної спраги». Також нами було виявлено у них досить низьку оцінку цінності власного життя та здоров'я, схильність до ризику, виражена потреба в гострих відчуттях, про вірогідність розвитку садо-мазохістських тенденцій.

Нами було виявлено більшу схильність до віктимної поведінки у вихованців притулку для дітей-сиріт, ніж у підлітків, які виховувались у родинах. В результаті проведе-

ного дослідження ми можемо констатувати, що в поведінці підлітків, які виховувались у притулку, характерно навмисне створення або провокування конфліктної ситуації. Підлітки, які виховувались у притулку, не робили опору, протидії злочинцю з різних причин: в силу віку, фізичної слабкості, безпорадного стану, боягузтва, з побоювання відповідальності за власні протиправні або аморальні дії. Вихованці притулку досить часто потрапляли в неприємні або навіть небезпечні для здоров'я і життя ситуації, причиною цього була схильність і готовність особистості підлітка діяти певними, провідними в індивідуальному профілі, способами, і це – прагнення до агресивної, необдумані дії спонтанного характеру. У підлітків з психологічною деривацією також спостерігалися варіанти засвоєної без-

порадності в результаті неодноразового потрапляння в ситуації насильства.

Проблема підвищення ефективності ранньої психопрофілактики розладів поведінки у підлітків має вирішуватися в основних напрямках:

- виявлення несприятливих чинників і десоціалізуючих впливів з боку найближчого оточення, які обумовлюють відхилення в розвитку особистості неповнолітніх і своєчасна нейтралізація цих несприятливих дезадаптуючих впливів;
- сучасна діагностика асоціальних відхилень у поведінці підлітків і здійснення диференційованого підходу у виборі виховно-профілактичних заходів і методик психолого-педагогічної корекції відхилень у поведінці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Астапов В. М. Педагогу о психическом здоровье учащихся / В.М. Астапов. – М.: Просвещение, – 1991. – 288 с.
2. Ларионова И.А., Тоистева О.С. Формирование готовности социальных педагогов к работе с подростками девиантного поведения в общеобразовательных учреждениях: монография / И.А. Ларионова. – Екатеринбург, – 2007. – 194 с.
3. Никулина О. А. Основы психологической коррекции поведенческих девиаций у несовершеннолетних с химическими аддикциями (зависимостями). / О.А. Никулина. – СПб.: Речь, – 2009. – 218 с.
4. Овчарова Р. В. Психологическое сопровождение родительства: учебное пособие / Р.В.Овчарова. – М.: Мир, – 2003. – 345 с.
5. Прихожан А. М., Толстых Н. Н. Психологическая диагностика готовности к созданию замещающей семьи / А.М.Прихожан// Психологическая диагностика. – М.: Наука, – 2009. – С. 79-103.
6. Рагулина М. В., Ткач Е. Н. Эмоциональное здоровье детей, переживших травму утраты семьи, и особенности их психологического сопровождения // Психология обучения / М.В. Рагулина. – 2013. – № 6. – С. 34–43.
7. Смелзер Н. Социология / Н.Смелзер. – М.: Феникс, – 1994. – 322 с.

РЕЗЮМЕ

ПСИХОДИАГНОСТИКА И ПСИХОКОРРЕКЦИЯ РАССТРОЙСТВ ПОВЕДЕНИЯ И ДЕЗАДАПТАЦИИ У ПОДРОСТКОВ С ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ДЕПРИВАЦИЕЙ

Романова И. В., Кришталь Т. В., Селюкова Т. В. Харьковская медицинская академия последипломного образования, кафедра психотерапии

Цель исследования – на основе изучения психопатологической феноменологии изучить склонность к расстройствам поведения и проявлениям дезадаптации у подростков, как фактора возникновения и реализации

разных форм виктимного поведения, которое может стать причиной возникновения деструктивных установок и тенденций поведения в межличностных отношениях у подростков с психологической депривацией и разработать подходы к их психокоррекции. **Материалы и методы.** Нами были обследованы с 2018 по 2020 гг. 50 подростков возрастом 16-18 лет, которые воспитывались в интернате семейного типа для детей-сирот и детей, лишенных родительских прав. Экспериментально-психологическое исследование включало: тест А.Н. Орел для выявления показателей склонности к расстройствам поведения подростков, что направлено на оценку готовности подростков к реализации

разных форм девиантного поведения; тест О.О. Андронниковой для выявления показателей склонности к виктимному поведению у подростков.

Результаты. В результате данного исследования проведена психодиагностика и психокоррекция 50 подросткам с психологической депривацией, была выявлена большая склонность к виктимному поведению и характерно умышленное создание или провоцирование конфликтной ситуации у воспитанников интерната для детей-сирот, чем у подростков, которые воспитывались в семьях

Выводы. На основе анализа индивидуальных, личностных, социально-психологических факторов, которые обуславливают формирование социально-психологических отклонений в поведении подростков с психологической депривацией, нужно применение своевременной комплексной психокоррекции, направленной на восстановление у подростков социально-психологической адаптации, также направленной на психопрофилактику формирования виктимных и агрессивных черт характера.

Ключевые слова: психодиагностика, подростки, психологическая депривация, дезадаптация.

SUMMARY

PSYCHODIAGNOSTICS AND PSYCHOCORRECTION OF BEHAVIORAL DISORDERS AND DISADAPTATION IN ADOLESCENTS WITH PSYCHOLOGICAL DEPRIVATION

Romanova I., Krishtal T., Selukova T.
Kharkiv Medical Academy of Postgraduate Education, department of Psychotherapy

Aim of the study on the basis of study of abnormal psychology phenomenology to learn

propensity to disorders of behavior and displays of disadaptation for teenagers, as a factor of origin and realization of different forms of victim behavior that can become reason of origin of propensity to the destructive options and tendencies of behavior in interpersonality relations for teenagers with a psychological deprive and to work out fitting for their psychocorrection.

Materials and methods. By us were inspected from 2018 to 2020 50 teenagers by age 16-18, that was brought up shelter of domestic type for the children of orphans and children confined of the paternal caring.

Experimental psychological researches included: test of A.H. Orel is for the exposure of indexes of propensity to disorders of behavior of teenagers, that sent to the estimation of readiness or inclination of teenagers to realization of different forms of deviative behavior; test of O.O. Andronikova for the exposure of indexes of propensity to victim behavior of teenagers.

Results. As a result of this study, psychodiagnosics and psychocorrection were carried out to 50 teenagers with a psychological deprive, it was educed greater propensity to victim behavior and characteristic intentionally creation or provocation of conflict situation for the pupils of refuge for children-orphans, than for teenagers that was brought up in families.

Conclusions. On the basis of analysis of individual, personality, social-psychological factors, that stipulate forming of social psychological rejections in behavior of teenagers with psychological deprivation, necessary application of timely complex, psychocorrection, due to renewal for the teenagers of social-psychological adaptation, also on psychoprophylaxis of forming of victim and aggressive character traits.

Key words: psychodiagnosis, teenagers, psychological deprivation, disadaptation.

АВТОРСЬКА ДОВІДКА:

- Романова Ірина Василівна – доцент, к.м.н. кафедри психотерапії, Харківська медична академія післядипломної освіти
- Адреса: м. Харків, вул. Валентинівська, б.25, кв.40
- Тел.: +380675723009
- E-mail: victimhelp@ukr.net
- Романова Ирина Васильевна – доцент, к.м.н. кафедры психотерапии Харьковской медицинской академии последипломного образования
- Адрес: г. Харьков, ул. Валентиновская, д.25, кв.40
- Тел.: +380675723009
- E-mail: victimhelp@ukr.net
- Romanova Iryna – Docent of department of Psychotherapy, PhD Kharkiv Medical Academy of Postgraduate Education
- Address: Kharkiv, Valentynivska str. 25, ap.40
- Tel.: +380675723009
- E-mail: victimhelp@ukr.net

-
- **Кришталь Тана Валентинівна** –
  - доцент, к.м.н. кафедри психотерапії, Харківська медична академія післядипломної освіти
  - Адреса: м. Харків, пров. Балакірева б. 5
  - Тел.: +380970309987
  - E-mail: psychotherapy@med.edu.ua

- **Селюкова Тетяна Василівна,**
- психолог кафедри психотерапії, Харківської медичної академії післядипломної освіти, старший викладач
- Адреса: м. Харків, пров. Балакірева б. 5
- Тел.: +380675744607
- E-mail: Selukova_tv@ukr.net

- **Кришталь Тана Валентиновна** –
- доцент, к.м.н. кафедри психотерапии Харьковской медицинской академии последипломного образования
- Адрес: г. Харьков, пер. Балакирева, д. 5
- Тел.: +380970309987
- E-mail: psychotherapy@med.edu.ua

- **Селюкова Татьяна Васильевна,**
- психолог кафедры психотерапии, Харьковская медицинская академия последипломного образования, старший преподаватель
- Адрес: г. Харьков, пер. Балакирева, д. 5
- Тел.: +380675744607
- E-mail: Selukova_tv@ukr.net

- **Krishtal Tana** –
- Docent of department of Psychotherapy, PhD Kharkiv Medical Academy of Postgraduate Education
- Address: Kharkiv, Balakireva lane, 5
- Tel.: +380970309987
- E-mail: psychotherapy@med.edu.ua

- **Selukova Tetyana,**
- Psychologist of department of Psychotherapy, Kharkiv Medical Academy of Postgraduate Education, Senior Lecturer
- Address: Kharkiv, Balakireva lane, 5
- Tel.: +380675744607
- E-mail: Selukova_tv@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 15.12.2020 р.

У разі виникнення питань до автора статті, звертайтеся до редакції журналу info@ujmth.net